

ընդ որոշել իւրաքանչիւրի գործունէութեան նկարագիրը, բարձրակէտը և այս շրջանի արգասիքները. ինչ որ անհնարին է, երբ մի երկու նմուշներ են առաջարկուում, ինչպէս, շատ անգամ, այս ձեռնարկի մէջ:

Գիտեմ որ այս ամենը մի մարդու ոյժերից վեր է, կամ պահանջում է մի անհատից երկար ու ձիգ տարիների ծանր և անխոնջ աշխատութիւն: Բոլոր ասածներիցս կարծեմ ակնհերև է, որ հաւաքական ու բազմակողմանի ոյժերը՝ այս ասպարէզում, աւելի կարճ ժամանակի ընթացքում, անհամեմատ աւելի կատարեալ գործ կ'առաջացնէին *): Իսկ եթէ այս նիւթերը լրացնելով դասաւորէինք քաղաքակրթական պատմական աստիճաններով՝ միթէ աւելի ազդու չէին լինի նրանց տպաւորութիւնները: Օրինակ՝ «Ոսկեդարի վերածնութիւն» հատուածը կազմէինք «Հայ հեղինակներ», «Գրականութիւն» հատուածից վեր առնելով «Հայոց գրերի գիւտը», «Քրիստոնէական գրականութեան սկիզբն ու բարգաւաճումը», պատմական հատուածից «Վասակի վերջին օրերը», աւելացնէինք սրանց վրայ Ռ. Պատկանեանից «Բաջ Վարդան Մամիկոնեանի մահը», «Եղիշէն» և այլն ու այսպէս շարունակէինք առնչունակ նիւթերը խտացնելով ու կենտրոնացնելով որոշ իղէանների, որոշ զգացմունքների աշխարհի շուրջը:

Այստեղ վերջ եմ տալիս խօսքիս այլևս հնարաւորութիւն չունենալով մանել մանր գրախօսական դիտողութեանց մէջ և շեշտում եմ, որ պ. Վանցեանի «Հայ հեղինակները» գնահատելի և դասատուններին յանձնարարելի աշխատութիւն է: Թող յօրինողի այս «առաջին փորձը» փորձեն ուսումնարանները և տեսնեն, թէ այս գիրքը ժրքան հարցասիրութիւն առաջացրեց աշակերտների մէջ դէպի հայ հեղինակներն ու նրանց երկերը:

Յ. Տէր Միրաքեանց

«Միտւ երգիչ» — Նախագետ Քուչակի երգերը — մշակեց Գեորգ Ասատուր.
Թիֆլիս, 1905, գ. 40 կողէկ:

Մեր հին գրականութեան ամենախնդնատիպ, ամենաքնքուշ ու գունագեղ ծաղիկներից մէկի, Նահապետ Քուչակի՝ եթէ ոչ յայտնագործելը, գոնէ կատարեալ լոյսի մէջ դնելը

*) Վերջերս Թիֆլիսում այս բանի վրայ մտածողներ եղել են. մի անգամ էլ խորհրդակցել են մի քանի անձեր:

պէտք է վերագրել պ. Արշակ Զօպանեանի: Ճիշտ է, նրանից առաջ Տէվկանց և Կոստանեան, իրանց «Հայերգով» և «Միջնադարեան հայոց տաղերի ժողովածու»-ով հարթել էին նրա ճանապարհը, բայց գլխաւորապէս պ. Զօպանեանն է, որ «Նահապետ Քուչակի Դիւան»-ի առանձին հրատարակութեամբ Քուչակի դէմքին տուեց իր իսկական նշանակութիւնը:

Նրանք, որոնք հետաքրքրութիւնն ունեցան Քուչակի տողերը կարդալու ուշադրութեամբ, առանց խրտնելու նրանց արտաքին, քիչ ուսմիկ, օտարոտի կեղեից, կարող պիտի լինին համարձակ հաստատելու, որ Քուչակը մէկն է մեր մեծագոյն բանաստեղծներից: Քուչակ բանաստեղծ է յղացումով, ներշնչումի անկեղծութեամբ, պատկերների զմայլելի երաժշտութեամբ, բանաստեղծ, վերջապէս, մինչև հոգու խորքը:

Արդ, պ. Գէորգ Ասատուր ստանձնել է մի մեծ պատասխանատւութիւն, մշակել Քուչակը, աւելի հասարակ լեզուով սրբագրել, գեղեցկացնել:

Առաջին հարցը, որ բնականօրէն ներկայանում է մեզ այս դէպքում, այն է, թէ, պ. Ասատուր ձևի եթէ ոչ աւելի—որովհետև մի գործ սրբագրելու համար պէտք է հեղինակից աւելի օժտուած լինել—գոնէ Քուչակի չափ բանաստեղծական թռիչք:

Աւելի քան կասկածելի է: Որովհետև «Դիւանի» հեղինակը կրում է իր մէջ հոգու այն թրթռումը, յուզումի այն կայծը, որ ամեն հասարակ մահկանացուի յատուկ չէ:

Եթէ պ. Ասատուր իր յաւակնութիւնը սահմանափակած լինէր Քուչակի լեզուի խորթութիւններն ու օտարաբանութիւնները «մշակելու» մէջ, գործը դարձեալ բաւական դժուար, բաւական փափուկ գտնելով հանդերձ, ներողամիտ պիտի լինէինք:

Ֆրանսիական գրականութեան մէջ կայ մի տխուր տիպ, որը անհամացած է, գիտէք, ինչո՞ւ, որովհետև հազուադիւս անմտութիւնը ունեցած է սրբագրելու, պ. Ասատուրի ասութեամբ, «մշակելու» ... Շէկսպիրը Այդ երանելին գտնում էր, որ անգլիացի հանճարը բաւական ներդաշնակ, բաւական կանոնաւոր ու յստակ չէ: Ու ֆրանսիական հասարակութիւնը մի աւելի կատարեալ Շէկսպիրով բախտաւորացնելու համար, խեղաթիւրեց հանճարը:

Ցոյց տալու համար թէ ի՞նչպէս է «մշակում» պ. Ասատուր, առաջ բերենք օրինակեր:

Լուսնին, պարծենաս, ասեն, «Լուս կուտամ աստնվորիս»:

Անհ հողեղէն լուսին ի գրկիս ե՛ւ երեսն երեսիս:

Թէ՛ չես աւտալ այս գերուս, յետ տանիմ ըզփէշ կապայիս.

Վախեմ սիրոյ տէր լինիս, լուս պակաս տաս աստն՝ լորիս:

Այս գոհարը ահա թէ ինչ է եղել պ. Ասատուրի գրչի տակ:

Հէյ, մի պարծենար, լուսին երերուն,
Թէ սիրուն քիզ ոյէս ոչ-որ չէ շողում:
Երկրի լուսինը՝ քիզանից սիրուն,
Թուշ Թըշիս կըպած կրծքիս է դողում:

Լուսին, մի ժպտար կասկածով այդողէս,
Եթէ ոչ կարաս կը զըցեմ ուսից,—
Վախում / մ, սիրես դու էլ խենթի ոյէս,
Խաւարիս, զրկիս աշխարհը լուսիյ:

Բաղդատութեան դնել անգամ կարելի չէ այս երկու բանաստեղծութիւնները: Նախ՝ ինչ որ Քուչակ ասել է չորս տողի մէջ, պ. Ասատուր ամփոփում է կրկին տողերի մէջ: Տարբերութիւնը անհուն է. մի բանաստեղծութիւն որքան խիտ է, որքան սեղմ, այնքան ուժեղ է և արտայայտիչ: Բանաստեղծութիւնը, հրապարակասութիւն չէ, որպէսզի կարելի լինի առանց անպատեհութեան ընդլայնումներ անել, վերից վար, վարից վեր ձգուել, փռուել: Այսչափ ձևի տեսակէտով: Գանձ հիմա յղացումին, ոգիին: Քուչակ այսպէս է բանաստեղծում. Լուսին, ասում են թէ դու պարծենում ես, որ աշխարհին լոյս ես տալիս. բայց, տես, հողեղէն լուսինը գրկիս մէջ է, երեսն էլ երեսիս. եթէ չե՞ս հաւատայ ինձ նման մի գերու (սիրոյ գերի, որքան ուժեղ է բացատրութիւնը) խօսքին, կապայիս փէշը ետ տանեմ: Բայց ո՛չ, ո՛չ. այդ բանը չեմ անի, որովհետև վախենում եմ, որ դու էլ սիրոյ տէր կը լինես, կը սիրահարուես, գլուխդ կը կորցնես ու աշխարհին պակաս լոյս կը տաս:

Սիրոյ այս գմայլելի, քնքուշ, միամիտ, թեթև երգը՝ պ. Ասատուր դարձրել է ուռուցիկ, ջրալի, յոխորտ ու ծանր: Նախ այդ սկզբնաւորութիւնը.

Հէյ, մի պարծենար, լուսին երերուն.

Հրաշալի չէ՞ այդ «երերուն» ածականը. և մանաւանդ այդ բացազանչական շեշտը: Յետոյ «ոչ-որ չէ շողում»-ը. յետոյ յանգ բերելու համար «կրծքիս է դողում»-ը: Քուչակ ասել է «հողեղէն լուսին». պ. Ասատուր՝ «երկրի լուսին». մի նմանութիւն, որ այնքան գործ է ածուել, որ մաշուել, սպառուել է: Յետոյ երկրորդ տունը. «Լուսին մի ժպտար կայն... եթէ ոչ կարաս կայն»: Քուչակի մէջ այդպիսի սպառնական ձև չկայ. այդ սպառնանքը և՛ ծիծաղելի է, և՛ կոշտ, և՛ ուամիկ: Ընդհա-

կառակը նա վախենում է, գողում է, որ եթէ իր կապայի փէշը ետ տանի, լուսինն էլ նրա պէս սիրոյ կրակից կայրուի, նա էլ սիրոյ տանջանքներին կենթարկուի և «պակաս լուս կը տայ»: Այս վերջին բացատրութիւնը եղել է պ. Ասատուրի գրչի տակ՝ «խաւարես, զրկես աշխարհը լուսից», ինչ որ դարձեալ ծամ-ծրմուած է և անտանելի. բացի այդ՝ «պակաս լուս տաս»-ի մէջ, այնպիսի երանգներ կան, այնպիսի նրբութիւններ, որոնք պէտք է զգալ: Գուհակ չի ցանկանում որ լուսինը ոչ թէ խաւարի, այլ իր լոյսից մի կաթիլ անգամ կորցնէ. լուսին համար այդտեղ խորունկ խանդաղատանքի մի շեշտ կայ, որ բանաստեղծութիւնը աւելի յուզիչ է դարձնում: Պակաս լոյս տաս» և գուցէ, այն ժամանակ, սիրով հարբած սիրահարները քո կաթնագոյն շողերի տակ չկարողանան իրանց երազանքը պտըտցընել, չկարողանան ըմբոշխել, վայելել քո եթերային, հեռաւոր ութաւիշէ գգուանքները:

Ահա մի նմուշ, «այլաբանական» մասից:

Արեգակն ու լուսինկան խմնցին եւ եղան մախմուր.¹⁾

Առաւօտն ի վերայ եկ, լոք²⁾ եղան երկու թուր ե՛ւ ի թուր³⁾

Աստղերն ալ առաջ եկին, լուսնեկին ասին. դուն ի լուր⁴⁾.

Ատոր արեգակ ասն, որ ցած է ի սար եւ ի բլուր:

Այս պատկերաւից այլաբանական տաղը՝ դարձել է մի պարզ ու գուհիկ առակ.

Լուսնի մէջ ու արեւի

Մէկ օր ծագեց թունդ կռիւ

(Կոնծել էին երեւի),

եւ աստղերը ցան ցրիւ

Տժգոյն երկնի էրեսին՝

Ուզեցին նրանց խաղաղիլ,

Բէ՛ւ՝ «քո բան չէ, այ լուսին,

Արեւի դէմ կռիւ մղել»

Տխրեց լուսին, դալկացաւ,

Փախուստ տըւեց դողալով:

Ծագեց արեւն ու անցաւ

Արեւելքից շողալով:

Ահա և մի օրինակ «պանդխտի երգերից»:

Զիմ եարն էմանէթ կուտամ, ի վարդին մ'ջ պանիցէք.

¹⁾ Թունդ հարբեցան. ²⁾ յանկարծ. ³⁾ միմեանց դէմ սրերը քաշեցին.

Թէ երթամ ու շուտով դառնամ, զամանա՞ս ի տէր հասուցէր.
Թէ երթամ խարիպուկ մեռնիմ, վարդն ձեզ՝ զտէրն յիշեցէր:
Այժմ տեսնենք պ. Ասատուրի «մշակածը»:

Նայեց պանդուխտն իր սիրածին կանչեց այսպէս.
«Դնձ նայեցէր»:

Ես թողնում եմ իմ եարն աւանդ, վարդերի մէջ փափայեցէր.
Եթէ դառնամ, տիրոջ հետսցրէք աւանդն անխախտ իր կաթողին,
Իսկ թէ մեռնեմ, աւանդըս ձեզ, ողորմի տուէք տիրոջ հոգին...»

Քուչակը թւր, պ. Ասատուրը թւր: Առաջինն ասում է
իմ ետըր «վարդի մէջ պահեցէք». երկրորդը՝ «վարդի մէջ փայ-
փայեցէք». առաջինը՝ «թէ երթամ խարիպուկ մեռնիմ, վարդը
ձեզ՝ զտէրն յիշեցէք.» երկրորդը՝ «իսկ թէ մեռնեմ աւանդս ձեզ,
ողորմի տուէք տիրոջ հոգին...» Նախ պէտք է լինի «հոգուն»
և ոչ «հոգին», որովհետեւ «հոգին ողորմի տալ» հայերէն չէ. և
յետոյ, «յիշեցէք»-ը, պարզ ու յուզիչ «յիշեցէք» առել է «հո-
գուս ողորմի տուէք» պառակաւան ձևը...

Նոր օրինակներ տալ աւելորդ ենք համարում: Մենք պա-
տահական նմոյշներ բերինք Քուչակի տաղերի իւրաքանչիւր
տեսակից. «սիրոյ», «այլաբանական» և «պանդխտի» երգերից:
Բաղդատութիւնը, անկասկած, պ. Ասատուրի համար անգուլ է:

Տ. Զաւէն

Ա. Մարգար. «Երախտի» պատմութիւն. 1904, Բագու, դինն է 10 կոպէկ:

Ինտելիգենցիայի, իհարկէ, ոչ բուրժուական ձգտումներով
տոգորուած ինտելիգենցիայի՝ գաւառներում և գիւղերում գոր-
ծելու հարցը, ուսս գրական որոշ ուղղութեան գործիչների ազ-
դեցութեան տակ արծարծուել է և մեր մամուլի և գրականու-
թեան մէջ: Մեզանում նոյնպէս հնչել է. «դէպի գաւառ, դէպի
գիւղ» յայտնի կոչը: Սա մի հարց է սակայն, որ ինչպէս ամեն
հասարակական երևոյթ՝ կարելի չէ միայն զգացմունքներով
վճռել:

Եթէ նոյնիսկ իրբւ աքսիօմ՝ ընդունէինք, թէ մտաւորա-
կանութեան գիւղերում գործունէութիւնը աւելի նպատակայար-
մար է—ինչ որ դժուար է հաստատել, որովհետեւ քաղաքներում,
ինդուստրիական կենտրոններում տնտեսական և սոցիալական
յայտնի պայմանների շնորհիւ ազատագրումի խօսքին համար
աւելի նպաստաւոր հող կայ—պէտք էր դարձեալ մեր ուշա-
դրութիւնից չվրիպէր այն էական կէտը, թէ գիւղերը որ աս-